

La formació dels mestres durant la Dictadura de Primo de Rivera

Carme Romia i Agustí

Som conscients que la present investigació pot cridar l'atenció per dues raons:

1. Per l'amplitud, ja que no se centra en un fet específic de Catalunya.
2. Per les fonts emprades, donat que es tracta dels butlletins *La Enseñanza*, publicats a Madrid durant els anys 1923 i 1924.

Aquests aspectes ens els plantejarem quan vàrem iniciar el nostre treball, però trobarem arguments suficients per encoratjar-nos a seguir el camí emprès. Els arguments foren:

a) El fet, tan constatat en la història del nostre país, que els camins seguits han estat generats dins els engranatges polítics en què s'ha trobat embarcat per interessos al marge de la seva voluntat com a poble. Així, ha estat regit per unes legislacions i uns plantejaments polítics que han incidit en la seva història i, és clar, també en el camp de l'educació, al marge de les conviccions o necessitats que des d'aquí es poguessin preveure.

b) Si les fonts emprades poden semblar llunyanes en el temps i en l'espai, en el temps ja ens va bé, ja que aquest fet ens permet la perspectiva tan necessària en tota tasca històrica. Quant a la llunyania en l'espai, fàcilment podrem constatar que no fou tal, ja que *La Enseñanza* representà un mitjà d'informació uniformitzador que es feia ressò d'uns fets i d'uns decrets que afectaren, sense cap mena de dubte, tots els professionals de l'ensenyament sense cap tipus de discriminació, ja que semblava ben palès que tots pertanyien a un mateix cos i país.

Així, dins aquest context, iniciarem el seguiment i estudi de *La Enseñanza* durant els anys 1923-1924. Aquest butlletí setmanal es continuà publicant durant tot el Directori Militar i es prolongà també durant la II República.

Hem recollit testimonis dels dos primers anys, ja que en els anys següents els temes es repetien, sense massa afans de canvi, o millor dit, de voluntat de trobar solucions.

És a partir de la proclamació de la II República quan es comencen a albirar aires diferents, però aquesta ja és una etapa que s'escapa de l'objectiu d'aquest treball.

Els testimonis més significatius que hem trobat durant el primer bienni de la Dictadura de Primo de Rivera, i que varen poder tenir incidència i repercussió en la formació dels mestres de tot Espanya, i també de Catalunya, en aquells anys foren:

1. El canvi de règim polític.
2. La situació de l'educació, dels mestres i de les escoles normals.
3. La supressió d'escoles normals.
4. La repressió exercida.
5. Les reivindicacions de l'Associació Nacional del Magisteri i de l'Associació del Professorat d'Escoles Normals.

Canvi de règim polític

Amb el canvi de règim s'inicià una tasca de denúncia a la qual foren cridats tots els que, d'una forma o altra, estaven implicats en l'ensenyament. I no únicament fou així, sinó que es convertí en una «caça de bruixes» en la qual no sempre es denunciaven els vicis o errors més o menys crònics en el camp educatiu, sinó que en nom de la «regeneració de la Pàtria» s'arribaren a denunciar persones i fets no sempre des del vessant educatiu.

*El cambio de régimen, compás de espera para cuantos desean, sin miras parcialistas, la regeneración de la Patria, una España nueva, rica y floreciente, nueva esperanza para cuantos honradamente sentimos como primera necesidad la justicia aplicada en todo especialmente a cuanto se relaciona con la enseñanza, no falta quien le aprovecha para acometer desconsideradamente contra cosas docentes.*¹

*Mediten bien catedráticos y alumnos, cuantos acudan al llamamiento del Directorio pide su opinión a Catedráticos y alumnos, bueno será que unos y otros, es decir, Catedráticos y alumnos sin precipitación, conciencia y puesta la mirada únicamente en la Patria y en la enseñanza, acudamos a esa consulta hecha indudablemente con la más sana intención.*²

En aquest sentit, el Directori exposà als centres d'ensenyament la disposició següent:

*Antes de dar forma a los planes que sobre instrucción pública tiene el Directorio, desea esta ponencia recoger las manifestaciones que tanto Catedráticos como Asociaciones escolares puedan aportar en cuanto a vicios y errores que a la función docente se refieran.*³

Situació de l'educació

El nivell educatiu de tot l'Estat espanyol presenta una alta penúria, que es venia fent

¹ *La Enseñanza*, núm. 1936. Madrid, 25 de setembre de 1923, p. 1181.

² Íd. núm. 1940. Madrid, 10 d'octubre de 1923, p. 1246.

³ Íd. núm. 1940. Madrid, 10 d'octubre de 1923, p. 1253.

palesa des de la Llei Moyano de 1857. Aquesta llei decretà una sèrie de mesures, la majoria de les quals restaren únicament sobre el paper. La realitat continuava, després de més de mitja centúria, clamant més atenció, recursos i voluntat de canvi davant d'un altíssim índex d'analfabetisme, desescolarització i d'unes condicions escolars i educatives alarmants.

Mantullano publica al diari *El Imparcial* de 5 de juny de 1923:

*Nuestra triste realidad escolar continúa siendo la misma que en 1892. Faltan 12.000 escuelas en España —repetámoslo un día y otro día—, según la ley de ... 1857; faltan acaso 30.000 para atender a las necesidades reales de la infancia española.*⁴

El diari *El Mundo* publica el dia 13 de juny de 1923:

*En Castilla hay 1867 pueblos sin escuela. En Galicia pasan de 4.000. En algunos pueblos las clases se dan en cuadras y entre animales. En Madrid hay 210 automóviles oficiales dedicados a compras y a niñeras. El Estado paga por ellos unos cinco millones.*⁵

També les escoles normals presenten una imatge deplorable, donat el nivell del seu professorat com també l'allunyament amb què es mantenen respecte a les necessitats educatives de l'època. La formació que reben els futurs mestres no té com a punt de referència la realitat escolar i social on posteriorment treballaran. Tampoc els recursos i les dotacions per a les normals són suficients, la qual cosa també ajuda a frenar possibles canvis, malmetent cada vegada més la imatge, tant dels mestres com de les institucions que els preparen. Segons José Herrero, Director de l'Escola Nacional Graduada:

Si de la escuela pasamos al Magisterio, es preciso confesar que su formación en las Normales no responde a las efectivas exigencias, ya que aquéllas carecen de profesorado depurado en el crisol escolar y no cuentan con sobrados elementos formativos de los futuros maestros. Véanse los programas, tanto de las Normales como los de oposiciones, y confirmarán ellos cuantos indicamos en este aspecto.

*Por otra parte, ni el Magisterio está bien dotado, ni goza todavía de la consideración social a que tiene derecho. Su justo anhelo de mejoramiento, es sólo un ideal.*⁶

El nivell de formació dels mestres és molt baix. Això serveix massa vegades per justificar la baixa consideració social en què es troben, com també la misèria de retribucions que reben.

És curiós constatar com, davant l'escasa formació dels mestres —fins i tot es parla de milers de mestres que gairebé no saben llegir ni escriure—, es proposin alternatives al marge de les normals. Per exemple, resaltar com a possible solució del problema el paper de la Inspecció (de gran poder en aquesta època) com a vetlladora de les

⁴ Íd. núm. 1905. Madrid, 9 de juny de 1923, p. 713.

⁵ Íd. núm. 1907. Madrid, 16 de juny de 1923, p. 742.

⁶ Íd. núm. 1967. Madrid, 15 de gener de 1924, p. 66.

mancances en la formació dels mestres, que, amb actitud paternalista, anés omplint els buits dels professionals de l'ensenyament primari.

*En España hay unos cuantos millares de Maestros insignes, para quienes todo premio nos parecerá escaso y todo encomio merecido. Pero en España hay también varios millares de Maestros que apenas saben leer y escribir (...). Estos maestros no tienen la culpa de su ignorancia, y, porque no la tienen, más gallardo es orientarlos, instruirlos en silencio y sin alharacas, llamara a su corazón virilmente con voces de recia virilidad, que plañir con frenos franciscanos, más propios para predicar a los infieles que para marcar a hombres inertes y sanos la ruta del deber. Hay millares de Maestros a quienes es preciso enseñar. Faltan muchos millares de Maestros y muchos millares de escuelas. La mitad de la población de España no sabe leer ni escribir. Estos problemas sólo los puede resolver la Inspección de la enseñanza.*⁷

No manca qui, sensibilitzat per la situació imperant, endega fortes crítiques respecte a tot el sistema educatiu. Així, trobem aportacions de Fernando de los Ríos com a testimoni crític i revulsiu, que no trobarà ressò fins a l'arribada de la República.

*Desde la Escuela primaria a la Universidad, desde la Escuela de Artes y Oficios a la de Ingenieros, están aguardando hace largos años que comience a acomodárseles a las necesidades, a las cuales pretenden servir; el ambiente de miseria que las envuelve y la ineficacia de su métodos, favorece la desconsideración social de que son objeto. La acción cultural del Estado a que tan sensible fue Carlos III, y el propio Godoy, el asenderado Príncipe de la Paz, no ha tenido continuadores en el siglo XIX; ¿va a principiar el fin?*⁸

Supressió d'escoles normals

La baixa consideració del Magisteri portà a plantejar la necessitat de suprimir escoles normals. Com que no hi ha prou jovent interessat a preparar-se per ser mestre, es poden tancar una gran part dels centres, amb la qual cosa s'aconseguiran uns beneficis econòmics que sembla prou justificat estalviar.

Segons el Consejo de Instrucción Pública:

*La economía del concepto relativo a las Escuelas Normales de Maestros, corresponde en primer término a la supresión de la cuarta parte de las que hoy existen. El resto, así como la que se proponga en las Escuelas Normales de Maestras, corresponde a lo que pueda obtenerse cuando en una misma localidad haya profesores o profesoras comunes a dos Escuelas. Pasado algún tiempo con sujeción a este régimen, la economía puede pasar del 40 por 1.000 en algún caso.*⁹

⁷ Íd. núm. 1907. Madrid, 16 de juny de 1923, pp. 732-733.

⁸ Íd. núm. 1978. Madrid, 23 de febrer de 1924, p. 253.

⁹ Íd. núm. 1963. Madrid, 1 de gener de 1924, p. 11.

Però seran les normals de nois les que caldrà suprimir en més quantitat, ja que les de noies tenen una tasca «culturitzadora interessant», encara que les alumnes no pensin dedicar-se a l'ensenyament.

Per altra banda, caldrà, a curt termini, que les mestres facin també classes a nens (cosa rara de moment, ja que als infants els pertoca mestre o mestra, segons siguin nens o nenes). Es parla de les mestres per a nens. Els mestres per a nenes és quelcom il·lògic i plenament descartat. Per tant, les escoles normals faran un paper discriminador ja en l'etapa de formació dels futurs mestres: «Els nois amb els nois i les noies amb les noies», que després es reproduirà a les escoles infantils.

*Tampoco habrá aconsejado supresiones respecto a Escuelas Normales de Maestras, porque son los centros de cultura para la mujer a que acuden las jóvenes sin dificultad alguna, aún sin pensar en ejercer la profesión del Magisterio primario.*¹⁰

Manuel Bartolomé y Cossío fou un dels més destacats defensors de les escoles normals. Els seus arguments apuntaren sempre cap a la necessitat de revitalitzar el Magisteri, ja que és la base per a tot possible canvi educatiu. No es tracta de suprimir, sinó de potenciar. Potenciar la formació dels mestres i també la seva imatge i tasca a nivell social.

*En toda supresión de organismos de la enseñanza debe atenderse al verdadero origen de su aparente falta de eficacia. Ejemplo: Las Escuelas Normales que hayan tenido antes y ahora no tengan alumnos, no deben suprimirse por esta sola causa, porque no es que sobren maestros en el país, ya que todo el mundo sabe las miles de escuelas públicas que el país necesita todavía y que están sin crearse, sino que la ausencia de alumnos normalistas procede de que nadie que se estime en algo quiere ser hoy maestro de escuela, porque no se le retribuye convenientemente. (...) Con respecto a la orientación económica, debería tenerse por norma lo siguiente: Que España gaste en Instrucción Pública y cultura aquel tanto por ciento por habitante que gastan las naciones a que la nuestra aspire a compararse, e igualmente, que en tales países guarda, tanto con el general del Estado como en particular con los destinados a la defensa nacional.*¹¹

Repressió exercida

Per conèixer el tipus de formació que reberen els futurs mestres durant l'època estudiada, creiem necessari tenir en compte també la repressió que durant la Dictadura es dugué a terme. Trobem diferents àmbits on la repressió es fa palesa:

¹⁰ Íd.

¹¹ Íd. núm. 1973. Madrid, 5 de febrer de 1924, p. 172.

— Censura a l'ensenyament:

Tota iniciativa que sorgeixi de qualsevol persona o institució educativa caldrà que compti amb el vist i plau del Directori (fins i tot els butlletins de *La Enseñanza* van encapçalats durant aquests anys amb: *Revisado por la censura Militar*).

— Censura a les ciències:

També les ciències passaren per la censura, la qual cosa reflecteix la informació següent:

*En el paraninfo de la Universidad de Barcelona tuvo lugar la solemne inauguración de curso (...), el Rector concedió la palabra al Doctor Planellas, que tenía a su cargo el discurso inaugural. El Sr. Planellas estudió el estado actual de la Biología y su influencia en algunas ciencias, afirmando que hay que borrar el darwinismo de la serie de las teorías científicas.*¹²

Aquest petit testimoni ens pot ajudar a suposar que el nivell científic en què es formaven els mestres no era massa progressista, sinó més aviat tot el contrari. I més si, per altra banda, també s'imposava un text únic i igual per a tothom, per damunt de la llibertat de càtedra i les diversitats culturals, ideològiques o de pensament. La tasca era unificadora i uniformitzadora a tots els nivells.

*El Presidente del Directorio en el Consejo de Instrucción pública. —En esta reunión, el Presidente habló de los propósitos del Directorio en cuanto se relaciona con la reorganización de la enseñanza, y, dentro de ella, de cuestiones tan interesantes como la del libro único y el cuestionario único. El General Primo de Rivera expuso, ampliamente, las orientaciones del Directorio en materia de enseñanza, para que ellas sirvan de base a los debates del Consejo de Instrucción pública.*¹³

*El Sr. Marqués de Estella anunció que era propósito decidido del Gobierno decretar la imposición del texto único en ambos grados de la enseñanza, por lo cual, sobre este extremo, no se pedía consulta al Consejo.*¹⁴
Del diari *Ejército y Armada*: *También se abrirá un concurso, eligiéndose en corto plazo un texto único para toda España, obra cuya propiedad adquirirá el Estado, que la editará y venderá por su cuenta, con provecho para el Tesoro y con mucho mayor para la enseñanza y para los padres de los estudiantes, que dejarán de ser víctimas de la inveterada explotación de tener que pagar cada año y en cada Centro, libros nuevos, caros y malos en general, todos los años.*

*El aplauso que al Directorio tributa el país, por esta hermosa disposición, es tan entusiasta como unánime y justo.*¹⁵

¹² Íd. núm. 1940. Madrid, 9 d'octubre de 1923, p. 1247.

¹³ Íd. núm. 1969. Madrid, 22 de gener de 1924, p. 111.

¹⁴ Íd. núm. 1970. Madrid, 26 de gener de 1924, pp. 125-126.

¹⁵ Íd. núm. 1935. Madrid, 22 de setembre de 1923, p. 1165.

— Repressió al català:

Aquesta uniformització s'estengué també a l'àmbit de la llengua i, de retruc, de tota manifestació cultural. Així trobem testimonis prou roents de com va incidir la repressió concretament al nostre país.

En España hay Ayuntamientos que tienen empeño en desterrar el Castellano, reemplazándolo por el catalán o el Vizcainarra.

*Los aires de fuera debieran enseñar a nuestros Gobiernos, para corregir con mano dura esos intentos, siempre con ribetes de separatismo.*¹⁶

Gerona. El Gobernador ha requerido a la Sociedad Unión Deportiva, de Gerona, para que en las indicaciones de las localidades de su campo use el castellano.

*El castellano debe usarse como lengua oficial, si no hemos de tender al funesto separatismo que, bajo tantas formas, ha ido anidando en España.*¹⁷

El Gobierno ha dado instrucciones a las autoridades de Cataluña para que persigan y castiguen todas las manifestaciones, más o menos disimuladas, de antiespañolismo, cualquiera que sea la organización, institución o potestad que las ampare.

*Así, pues, en ninguna orden de la vida del Estado se permitirá que ningún funcionario, ni aún a título de autonomista, teoría que sólo en el orden administrativo es admisible, proceda con tibieza en cuanto al reconocimiento de su soberanía y de la unidad patria se refiera, y las entidades que favorezcan tendencias contrarias serán disueltas y castigadas fulminantemente, pues en esto más que en nada está el Directorio dispuesto a hacer uso de sus facultades excepcionales.*¹⁸

Amb aquests punts de referència és fàcil preveure el nivell de conscienciació amb què es formaren a casa nostra els mestres que després tindrien una tasca prou significativa i reproductora en el context de les escoles de Catalunya durant molts anys.

— Repressió personal i institucional:

També arribà la repressió al nivell personal i institucional. El control fou una arma que s'esgrimí durant tota la Dictadura, amb el que això suposa d'inhibidor i blocador de noves iniciatives.

*Se autoriza a Doña Julia Alegría, Directora de la Normal de Burgos, para que se ausente de su residencia oficial durante las vacaciones.*¹⁹

Reivindicacions

Finalment recollim una sèrie de reivindicacions presentades en el seu moment al

¹⁶ Íd. núm. 1923. Madrid, 11 d'agost de 1923, p. 997.

¹⁷ Íd. núm. 1978. Madrid, 23 de febrer de 1924, p. 251.

¹⁸ Íd. núm. 1964. Madrid, 5 de gener de 1924, p. 28.

¹⁹ Íd. núm. 2007. Madrid, 14 de juny de 1924, p. 720.

Directorí, que són una mostra de les necessitats i aspiracions que un sector prou representatiu i directament implicat en la formació dels mestres emet, amb esperança de trobar ressò a les seves demandes. Les propostes de reforma es presentaren, però calgueren anys i canvi de perspectives polítiques perquè aquestes demandes es fessin realitat. A Catalunya, la majoria arribaren amb el Pla Professional de l'Escola de Mestres de la Generalitat.

El dia 17 d'octubre de 1923, la Permanent de l'Associació de Magisteri va fer, entre altres, les peticions següents:

4º) *Toda la obra de la Escuela primaria nacional estará encomendada a un solo Cuerpo, con un solo Escalafón, cuyos individuos desempeñarán función educadora en la Escuela, docente en las Escuelas Normales, administrativa e inspectora, sin salir del Escalafón del Magisterio. (...)*

6º) *Habrà las Escuelas Normales necesarias para la formación del personal y una Facultad de Pedagogía, donde cursarán sus estudios los que quieran capacitarse para las funciones a que se refiere el razonamiento 4º. (...)*

8º) *El trabajo de la Escuela será esencialmente educativo, tomando la instrucción como medio y no como fin de la obra escolar.* ²⁰

Segons un article publicat per *El Socialista* el dia 23 de març de 1924:

La Escuela Normal debe ser un Centro profesional pedagógico, abarcando todo lo relativo a la Primera enseñanza. Esto exige la fusión de la Inspección de Primera enseñanza y la fusión de los Claustros de ambos sexos; al desempeño de la regencia de la escuela graduada aneja a la Normal por un profesor numerario, y la incorporación de las Secciones administrativas de Primera enseñanza a los Centros que nos ocupan. ²¹

L'Associació del Professorat de les Escoles Normals va presentar al Directorí militar un projecte de reforma d'aquests centres perseguint les quatre finalitats següents:

Primera. La formación sería, con la mayor garantía de acierto y de eficacia, del Magisterio primario.

Segunda. Atraer a las Escuelas Normales, con destino a la enseñanza primaria nacional, aspirantes en calidad y cantidad suficientes para resolver la crisis que actualmente sufre dicha enseñanza.

Tercera. Mejorar el personal docente destinado a la formación de los futuros maestros nacionales.

Cuarta. Reducir gastos. ²²

²⁰ Íd. núm. 1949. Madrid, 10 de novembre de 1923, p. 1401.

²¹ Íd. núm. 1987. Madrid, 29 de març de 1924, p. 399.

²² Íd. núm. 1959. Madrid, 15 de desembre de 1923, p. 1556.